

A határon túli magyar irodalom önmetaforái

Összeállításunk elé

A Tiszatáj nemes hagyományt követ, amikor újra és újra hírt ad a külföldi magyar irodalom jelenségeiről és műveiről. Ám az itt olvasható írások a szegedi egyetemen évtizedek óta folyó munkának is eredményei. Amikor két évvel ezelőtt Ilia Mihálylyal közösen megküldtük programunkat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium felsőoktatási K+F pályázatára, a téma kutatásának tudományos időszerűségét a határon túli magyar irodalom jelenlegi állapotával, az új viszonyok kialakulásával is indokoltuk. Önmetafora alatt azokat az önitéleteket, hivatástudatot és feladatmegjelölést kifejező fogalmakat értjük, melyek egy-egy korszakban meghatározták ezeknek a magyar irodalmi részeknek az irányát. Ezek az értékjelképek és létszimbólumok közösségteremtő erőt képviseltek, irodalmi mozgalmakat sarjztattak ki, s különböző nemzedékeket jellemeztek az elmúlt hetvenöt év alatt. Ilyen kutatásra váró önmetaforaként jelöltük meg például a helyi szín elméletét a Vajdaságban, a sajátosság méltóságát Erdélyben. Nagy örömminkre olyan sok tanulmány készült el, hogy emelt terjedelmű számunkban sem tudtuk közölni mindegyiket. Ezek az írások következő számainkban jelennek meg.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Kollektív ars poeticák

*„Aki nem tud nálunk lakni,
menjen mennyországba lakni.
Építsen az égre házat,
ott nem éri semmi bánat...”*
(Széki keserves)

Önműködő önemésztés, mi az? Önmetafora. „Mi a haza mint a legszentebb kapcsolattal egybefoglalt emberek társasága” – mondja Kölcsey – „Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóul boldogíthassuk... Leonidas csak egy Spartaért, Regulus csak egy Rómaért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg.”

Önmetafora ügyben a döntő az, hogy mikor, mitől, milyen körülmények közt jön el az (újra)körüljárás, a körülírás ideje, az alkalma a megfogalmazásnak. Esetünkben ilyen volt Trianon. Például. Mert azt se mondhatjuk, hogy hallatlanul és előzmények nélkül; hiszen nálunk már minden volt, megvolt, megtörtént (akár a lengyelek-

nél, bolgároknál, szerbeknél, cseheknél, románoknál, árnyalatnyi különbségekkel) – a teljes felosztása és megszüntetése, felfüggesztése egykor nagyhatalomnak számító fejlett, európai államiságunknak; és elszűkültek ereiben, vékony medrekben továbbcsörgedezve újra folyammá egyesülése (legalábbis formailag, a külsőségek oly fontos tekintetében) egy „Nagy-Magyarországnak”; hogy aztán csonka meg egyéb jelzők kesergő emlegetése közepette kijelentessék róla, hogy „nem is ország” már stb., stb.

Mindenben megnyugodhatnánk végre (?), ha tudva nem tudnánk azt is, hogy mi (és mások) mindig is válságban leledztünk – s ezt mindig az egzisztenciális élménynek kijáró olyan rémülettel vettük tudomásul, mintha először történelem és helyrehozhatatlanul esne. Holtunkiglan. Holott...! Szerencsére...! A sorsfordulók gyakorisága ellenére a sorsunk nem fordul olyan gyökeresen, mint gondolnánk. És az alkotó első és utolsó ismértve, sajnos, ha pátoztalanítunk – nem a szabadság, bármilyen jól hangzik is ez, hanem a tehetség. Altamira óta. Miért ne tűznél hát ki célul, hogy a „hazai” viszonyoktól el nem vonatkoztat? Kevesebbet nem is érdemes nekivágni. Egyáltalán nem kell elvonatkoztatnia az illető brit, brabantin, Mississipi-parti és Volga menti, szahalini, csehovos, ulenspiegeles, Tamási Áron-os körülményektől, ha bírja szusszal. Ha nem bírja, akkor mind vonatkoztatni oda és vissza, akkor egyszerűen kevesebbet számíthat: kevésbé esik latba a különleges Volga menti vonatok és Küküllő-parti pátriák gondját illetően is. De amíg a nyelv a nyersanyagod, s az egy bizonyos nyelv – annak sorskérdései s a hozzá kapcsolódó összes sorskérdések kell, hogy érdekeljenek, foglalkoztassanak. Hogy ne ébredj az utolsó etruszk költő helyzetében, akit már legfennebb etruszk vázák közössége vehet körül közönség (és hagyomány) gyanánt.

A baj csak az, hogy az igazán jó, az igazságtól mentes és melléktermékek nélkül lángoló-égszerű fűtőanyagot általában nehezebben enged(tük)jük a nemzet tudat hol dohogó, hol hűlő kályhájához közelébe, mint a „nincs a teremtésben vesztes csak én” márkájának hamisításával gyártott s lassan nagykereskedelmi tételekben beszerezhető briketet, az önsajnálatot. Az önsajnálát nyilván nem önmetafora. Mint ahogy a legmazochisabb nemzet sem gyöngyagyló.

„A kis népek irodalmában több az erőfeszítés, a létfenntartó ösztön szava – mondja Keresztury Dezso –: van eset rá, hogy úgy emelik maguk fölé irodalmukat, mint létük értelmének egyetlen kifejezését, mint fennmaradásuk egyetlen zálogát. A magyarság a Mohács utáni századok szörnyű pusztulásából kis népként került ki, irodalma mindmáig magán viseli ennek jegeit. Van egy feltevés, amely szerint a magyar szellem legnagyobb alkotása: irodalma. Ez kétségtelenül túlzás. Bizonyos azonban, hogy voltak történelmünknek korszakai, amelyekben az irodalom csaknem magában őrizte a szét-tört részek felett az egész ország, az oszthatatlan egység emlékét, álmát, és sugalmazó szellemét”. Nos, az elmúlóban levő században bizonyos terepen szinte kizárólag az irodalmár kezébe dobta a sors a botcsinálta politikus, botcsinálta nemzeti konyhalány, mindenek, kapás és kiskirályfi szerepkörét. Az önmetafora kérdésköre is két fontos feszültség mentén gyűrűzik tovább.

Egyik, hogy milyen sorsra jutottak azok, akik most újra oly középkorisan sóhajtozhatnak: „mikor leszen jó Budában lakásom!” Pedig nem ez, hanem a másik a kínosabb. Csak a fejekben ne váljék határrá... – sóhajtoztak a balsejtelmese. Igen: a másik a magyar-magyar (ha így grafikusabb: a magyar-MAGYAR) viszony. Melynek boncolgatása közben egyik oldalon eljutunk oda, addig, hogy akad szempont, mely felől nézve éppen hogy az ország közepét csatolták el, nem egy-két, s nem tíz-húsz, hanem hetven-nyolcvan éve. Talán „máma már nem hasad tovább”... A másik véglet? „Negyvenéves

ismerősöm nemrégiben azt kérdezte tőlem: Most miért fáj nekünk az, hogy Romániában hogyan bánnak a románokkal? Mi közünk hozzá? – Két hete jött haza Csehszlovákiából. Tizenhárom éves fiával ott nyaralt. – A kölyök folyton azzal nyaggatott, hogy Košicén, Ternčinben, Bratislavában miért tudnak annyian magyarul? – És te mit mondtál neki? – Mit mondtam volna? Az igazat. Megtanultak, hogy ha átjönnek hozzánk, tudjanak magyarul vásárolni.” (*Nők Lapja*, 1988.)

A minap debreceni diákkal csevegtünk a hogy-s-minteken. „Egyszer azért nagyon hálásak voltunk Trianonnak is – vallotta be lefegyverző gyermeki nyíltsággal –, amikor egy vizsgára nem kellett bevágni *annnyival* több falu- és folyónevet, hegy- és vízrajzi fogalmat...” Hát nem egy Nyilas Misi, de ki a hibás érte? Melyik bajunkért ki felel? Ki veszi el csakcsupán a határon túli magyar iskolákat, ám ki nevelte el a magyarországi köztudatot?

De előbb is volt – mondjam még?... „1921-ben az Őrszigetiek is kívánták az Ausztriához-csatolást, mert ott lehetett sót, cukrot, dohányt kapni, míg Magyarországon akkoriban mindez hiánycikk volt, az öregek maguk árulták el ezt nekem” (olvasható egy megjelenés alatt-előtt álló könyv kéziratában, melynek szerzője nem hatalmazott fel a részletezésre). Összebékítő, vagy még jobban szétválasztó elem, hogy LISZTET – aszerint, hogy honnan nézzük – mindkét oldalon „lehetett kapni”: nullást is, Ferencet is! Leszögezhető, hogy a trianonocskákkal olyan nagyon megkínzottnak látszó magyarságtudatot a haza és a nyugat, a „nyugatabbra mindig jobb” között is alaposan megfeszítették korunkban. Tény, hogy a kisebbségi sorba, sorsba keveredők bíbelődtek törvénytörően többet vele; amiből az a téves(?) következtetés (is) levonható, hogy törökvilágokban, kuruc-labanc időkben, reformkorokban, Bach-korszakokban bizonyára, mert éppen *kisebbségi* státusba taszítottunk, azért kellett s lehetett úgy feltúráztatni az öntudatunkat, önérzetünket, önsajnálatusunkat, önmetaforáinkat, hogy más sebességre kapcsolt tőle bármily haza-fi-vicinális.

Pedig milyen egyszerű: megelőzendő, kiiktatandó, hogy ébredő magyarok legyenünk, nem kell elalvó, elszundikáló, elaltatható magyarokká válni. Ilyen egyszerű. Hogy a széki keserves, a közkedvelt, elhíresült *Szelídcske* szentenciájával zárjuk is: „...Építsen az ég szélire, ott nem éri semmiféle, építsen az égre házat, ott nem éri semmi bánat.” Máshol igen. Máshol legalább egy önmetafora subájába, kockás plédjébe, ló-pokrócába, szemfedőjébe kell takaróznia.